

BRONCOMMENTAREN

XII

**DE STATEN VAN OORLOG TE LANDE EN DE
GENERALE PETITIES 1576-1795**

door

P.W. van Wissing

Inhoud

1. Inleiding	47
a. Een historische situering	47
b. Een visuele kennismaking	48
2. De administratieve ontstaansgeschiedenis van de Staten van Oorlog en de Generale Petities	51
a. De formele grondslag	51
b. De uitvoeringsbesluiten en -procedures	52
c. De interpretatie en de betrouwbaarheid van de gegevens	54
3. Verwijzende notities	55
a. Vindplaatsen	55
b. Aanvullende bronnen	56
1. Gerelateerde bronnen	56
2. Toetsingsbronnen	56
c. Literatuur	56
1. Andere gidsen en commentaren	56
2. Enkele recente (na 1945) historische studies van belang voor een goed begrip van de historische situering van de Staten van Oorlog en de Generale Petities	56
3. Enkele administratief-juridische publikaties van belang voor een goed begrip van de concrete totstandkoming van de Staten van Oorlog en de Generale Petities	57
4. Historische studies waarin van de Staten van Oorlog en de de Generale Petities gebruik is gemaakt	57
4. Mogelijke gebruikswijzen van de Staten van Oorlog en de Generale Petities in het historisch onderzoek	57
a. Themata	57
b. Het verrijken van de Staten van Oorlog en Generale Petities met informatie uit andere bronnen	57
Noten	58
Afbeeldingen	59

1. Inleiding*

a. Een historische situering

Op 23 januari 1579 werd tussen de bij de Unie van Delft (1576) aangesloten opstandige gewesten (Holland, Zeeland, Bommel en Buren) en de Ommelanden van Groningen, Utrecht (onder protest van de kapittels) en Gelderland een nadere unie gesloten, de Unie van Utrecht. Geleidelijk traden ook Overijssel, Friesland, Drenthe en een aantal steden in de Zuidelijke Nederlanden toe. Zij verklaarden onder meer gezamenlijk de strijd tegen de Spaanse koning Filips II op te nemen.

Met het 'Placcaat van Verlatinge' gaven de opstandige gewesten in 1581 te kennen het gezag van Philips II als heer der Nederlanden niet meer te erkennen. Toen Robert Dudley, graaf van Leicester, in 1588 formeel afstand deed van zijn positie als gouverneur-generaal, ontstond in feite de Republiek der Verenigde Nederlanden. De soevereiniteit viel terug aan de gewesten, die elk een typisch eigen bestuursvorm kenden. De Unie van Utrecht vormde de band tussen de soevereine gewesten, een soort 'grondwet' van de Republiek. De voornaamste bepalingen betroffen de gewestelijke soevereiniteit, de verdediging tegen Spaanse invloed, de gewestelijke godsdienstvrijheid en een geschillenregeling voor conflicten tussen de gewesten onderling.

De Staten-Generaal, nu een conferentie van gezanten van de soevereine gewesten, kreeg de gemeenschappelijke belangen te behartigen. Deze vergadering kwam vanaf 1576 regelmatig, sedert 1593 permanent bijeen. Haar taak omvatte buitenlandse zaken, defensie, generaliteitsfinanciën en muntwezen, bestuur van de zogenoemde generaliteitslanden, beslissingen inzake geschillen tussen provincies onderling en het oppertoezicht op de Verenigde Oostindische Compagnie en de Verenigde Westindische Compagnie.

Ruggespraak en de eis van eenparigheid van stemmen bemoeilijkten de besluitvorming van de Staten-Generaal aanzienlijk. Twee zogenoemde Grote Vergaderingen vermochten daar geen verbetering in te brengen. Tussen de Generaliteit – de staatsmacht van de Republiek vertegenwoordigd door de Staten-Generaal – en de soevereine gewesten bestond een voortdurende competentiestrijd, die met name in 1618 en 1650 tot ernstige conflicten leidde over de afdanking van troepen.

Andere generaliteitsinstellingen waren de Raad van State, de admiraliteitscolleges, belast met de zorg voor het zeewezen en de binnenwateren, de Generaliteitsrekenkamer, de Raden van Vlaanderen en Brabant als gerechtshoven voor de generaliteitslanden en de Generaliteitsmuntkamer.

Belangrijke functionarissen waren de thesaurier-generaal, die een adviserende stem in de Raad van State had en de ontvanger-generaal, die controleerde of de ontvangers het geld wel afdroegen. De Oranje-Nassaus bekleedden de functie van het gewestelijk stadhouderschap, maar combineerden deze functie met generaliteitsfuncties als het kapitein-generaalschap en admiraalschap. Staatsrechtelijk bleef hun positie tweeslachtig met enerzijds soevereine bevoegdheden en anderzijds dienaarschap aan de Staten.

Het defensiebeleid zou, op basis van de Unie van Utrecht (zie par. 2.a), gemeenschappelijk worden bepaald. Uitgaande van het ook in deze onverminderd geldende beginsel van gewestelijke soevereiniteit, kon het beleidsvormende orgaan niet anders dan de vergadering van de Staten-Generaal zijn, ongeacht wat de Raad van State in de beginjaren van de Republiek (cf. de instructies van 1584 en 1588) aan bevoegdheden heeft bezeten.

Namens de Staten-Generaal droeg de Raad van State zorg voor de vestingen van de Republiek, alsmede de werving en afdanking van de troepen van de Generaliteit. De Raad werd daarmee van adviescollege tot uitvoerend orgaan van de Staten-Generaal. Tot haar belangrijkste taken behoorde: het onderhouden van de verdragen met andere landen, het opperbevel in krijgsvaken (de uitvoering lag in handen van de kapiteins-generaal en de admiraals) en het beheer van de generaliteitsfinanciën. Elk gewest was met een tot drie leden in de Raad vertegenwoordigd. In tegenstelling tot de Staten-Generaal werd in de Raad van State wel bij meerderheid besloten over alle zaken.

De onder de Generaliteit ressorterende krijgsmacht te lande bestond voor een klein deel uit ongerepartieerde (repartitie = verdeling), voor het merendeel uit gerepartieerde troepen. Ongerepartieerde troepen waren aan de Generaliteit geassigneerd uit de generaliteitsinkomsten uit de Generaliteitslanden. Gerepartieerde troepen werden gefinancierd door de gewesten, hetzij indirect via het quotenstelsel, hetzij direct via het repartitiestelsel.

Het quotenstelsel dateerde uit de landsheerlijke tijd, toen de vorst het middel van de bede

tot de staten van de gewesten aanwendde, als hij van zijn onderdanen meer geld nodig had dan hij uit zijn domeinen ontving. Gewoonlijk werd dan het totaalbedrag over de gewesten omgeslagen. Dit stelsel bleef ook ten tijde van de Republiek bestaan, omdat er geen Generaliteitsbelastingen bestonden. De Staten-Generaal hadden de rol van de landsheer overgenomen en zetten in de jaarlijkse bede, de Generale Petitie, hun financiële verlangens terzake van defensie uiteen, waarbij voor elke gewest een aandeel (quote) werd vastgesteld.

Om de quoten te kunnen bepalen werd onder meer een specificatie van de vaste lasten voor het veldleger gegeven in een Staat van Oorlog te lande, terwijl in de Staat van Oorlog te water de financiële verlangens van de vloot werden opgesomd. De op de Staat van Oorlog vermelde bedragen werden gerekend tot de ordinaris lasten, welke door de gewesten in principe niet konden worden verminderd. Omwille van de financiële pacificatie werden de ordinaris lasten zo lang mogelijk ongewijzigd gelaten. Gevolg was dat in de Generale Petitie naast de vaste lasten ook extra-ordinaris lasten werden opgevoerd. Deze additionele uitgavenposten konden door de gewesten wel worden verminderd of afgewezen.

De Staat van Oorlog te lande was een middel om de vrijheid van consenteren enigszins in te perken en aldus toch een minimum-garantie te verkrijgen voor een vast jaarlijks inkomen ten behoeve van de Generaliteitsdefensie.

Welke gewestelijke belastingen de provincies hieven om hun quote op te brengen, bepaalden ze zelf. Een aantal gewesten, zoals Drenthe, Overijssel en Gelderland, bleek veel moeite te hebben hun quoten op te brengen. Om de oorlogvoering niet te laten lijden onder de nalatigheid van de gewesten, ging men voor het leger over tot het zogenaamde repartitiestelsel. Dat wil zeggen dat de provincies bepaalde troepen op hun loonlijst hadden staan, die zij hetzij rechtstreeks betaalden, hetzij via een sollicitateur-militair, een particuliere geldschietter. Deze troepen werden vervolgens ter beschikking gesteld van de Unie.

De totale sterkte van het krijgsapparaat in – 1597 12.682 voetknechten en 2700 ruiters – werd in principe door de Generaliteit bepaald.¹ Elk gewest had echter het recht het te leveren contingent te beperken. En zo werden met inbreuk op het gezag van de Generaliteit door de gewesten compagnieën gecasseerd (=afgedankt), augmentaties (=uitbreidingen) tegengehouden, oorlogspetities geweigerd en regimenten gereduceerd. Bovendien had ieder gewest vanouds het recht, dat door de Unie van Utrecht niet verloren was gegaan, zich van extra troepen te voorzien, waarover het gewest vrijelijk kon beschikken.

Toen de Raad van State in 1795 werd ontbonden door de Staten-Generaal, kreeg het Comité tot de algemene zaken van het bondgenootschap te Lande (kortweg: Comité te Lande) dezelfde zaken te behartigen als de oude Raad van State: de algemene defensie te land, de financiën van de Generaliteit, het beheer van de Generaliteitslanden en de militaire justitie. Op 7 maart 1795 werden door Hun Hoog Mogenden op voordracht van het Comité te Lande vijf bureaus opgericht met als taak de reorganisatie van het Staatse leger tot een nationale armee te volbrengen. In feite werden het Staatse beroepsleger en de daarmee samenhangende financiële structuur geliquideerd. Men raadplege over deze reorganisatie de archieven van het Comité te Lande (1795-1798) en het Ministerie van Oorlog (1798-1813) op het Algemeen Rijksarchief in Den Haag.²

b. Een visuele kennismaking

In een Generale Petitie werd de politieke toestand geschetst en het totaal van de uitgaven aangegeven, waarna de Staat van Oorlog als apart stuk volgde.

Afbeelding 1 op bldz. 59 toont een fragment uit de Generale Petitie van 1725, voorafgaande aan de Staat van Oorlog, door de Staten-Generaal op 5 januari 1725 geëxhibeerd (=in de vergadering overlegd).³ Simon van Slingelandt (1664-1736), secretaris van de Raad van State en later thesaurier-generaal, schrijft in algemene termen over de politieke situatie, maar waarschuwt dat de 'vreede somwijlen heeft gedient, om de Republiq, onverhoeds, op 't lijf te vallen'. Hij onderschrijft dan ook de resolutie van de Staten-Generaal van 29 januari 1724 om legeraugmentatie van 7000 man (waardoor de sterkte op ca. 40.000 man uit zou komen) ter versterking van de grenzen en fortificatiën.

Het schema van een Staat van Oorlog zou ruim tweehonderd jaar nagenoeg onveranderd blijven. Provinciegewijs, tot 1607 te beginnen met Holland, daarna volgens de vaste préséance, Gelderland, Holland, Zeeland, Utrecht, Friesland, Overijssel, Stad en Lande en Drenthe, geeft de Staat van Oorlog een opsomming van de op elk gewest ter betaling gerepartieerde en andere uitgaven. Deze waren naar onderwerp in capittels of hoofdstukken gerubriceerd. De capittels hebben een vaste volgorde die steeds per gewest wordt herhaald, uiteraard voor zover de tot

een hoofdstuk behorende posten op een gewest zijn gerepartieerd. Gewesten met een lage quote, zoals Utrecht, en later ook Gelderland, Overijssel en Stad en Lande, konden niet meebetalen aan alle capittels.

Bij wijze van toelichting op de Staten van Oorlog is het goed eerst te schetsen hoe troepen werden geworven. De werving van de contingenten, aanvankelijk aan de Raad van State opgedragen, werd op den duur een aangelegenheid, die het gewest voor zijn rekening nam. Het betaalde de troepen zelf en stelde ze ter beschikking van de Unie. Bovendien namen de steden en gewesten waardgelden aan, die dienden als aanvulling van de garnizoenen en ter versterking van het leger te velde.

Voor het werven van de contingenten waren er twee mogelijkheden, nl. het sluiten van 'capitulaties', d.w.z. verdragen met een soeverein waarbij complete regimenten werden geleverd, of troepenwerving. In het laatste geval werd de eigenlijke werving, verpleging en uitrusting door de betaalheer uitbesteed. Deze zocht contact met een vermogend persoon voor de voorwaardelijke levering van een regiment (ca. 1500 man). Die kreeg vervolgens de titel van kolonel of overste. Zo'n regiment bestond doorgaans uit een aantal compagnieën (ca. 100 man) met elk een kapitein als aanvoerder die de opdracht kreeg soldaten te werven. Het feitelijke ronselwerk werd meestal door sergeanten verricht.

Een geronselde soldaat ontving of looppeld (voor infanteristen) of aanritsgeld (voor cavalieristen) als reisvergoeding naar de monsterplaats en als voorschot op de soldij. De soldaat betaalde er ook zijn eigen uitrusting van. Op de monsterplaats controleerde de monstercommissaris de aangeworven soldaten.

Tot ongeveer het midden van de 16e eeuw was het de gewoonte om een huurleger na een veldtocht of voor de aanvang van de winter af te danken. Men moest wel gebruik maken van een huurleger, omdat er immers geen dienstplicht bestond. Voordat een tijdelijk gehuurd leger echter zo ver was dat het aan de strijd kon deelnemen, was de betaalheer al handen vol geld kwijt aan loop- en aanritsgeld, voorschotten op de soldij e.d. Het wervingssysteem ging gepaard met financiële problemen bij het afdanken van troepen die vaak nog veel geld van hun betaalheren te goed hadden. Behalve het financiële voordeel dat pleitte voor het niet-afdanken van troepen, dan kon de nabetaling voorlopig uitgesteld worden, lag het voordeel ook in de preventieve werking die er ten aanzien van vreemde mogelijkheden van uitging.

Hoewel er drie soorten troepen te onderscheiden waren, gerepartieerde troepen, ongerepartieerde troepen en de stedelijke schutterijen, kwam alleen de gerepartieerde milite op de Staat van Oorlog voor. Het kwam zelfs voor dat een regiment door twee gewesten werd gerepartieerd met verschillende betalingstermijnen. Pas in 1793 werd elk regiment financieel bij een gewest ondergebracht.

De op de Staat van Oorlog compagniesgewijze vermelde soldijbedragen werden door de gewesten zonder verdere tussenkomst van de Raad van State uit de consenten met een op naam van de crediteur gestelde soldij-ordeonnantie aan de rechthebbenden uitbetaald. Toen vanaf de 17e eeuw particuliere financiers, de zogenoemde solliciteurs-militair, tussen betaalheer en ontvangende compagnie werden geschoven, ontstond de mogelijkheid de ordeonnanties als onderpand te aanvaarden uit handen van de rechthebbenden die hiervoor in ruil en tegen een zekere rentevergoeding een voorschot ontvingen op het door hen volgens de ordeonnantie te vorderen bedrag. De ordeonnanties werden dus net als wissels verhandelbaar.

Voor zover een provincie daarvoor is aangeslagen beginnen de hoofdstukken per gewest met de uitgaven voor de ruitery, gevolgd door die voor het voetvolk. Daarna volgen de militaire tractementen van hoge bevelhebbers, dan de monstercommissarissen, de plaatselijke commandanten en de garnizoenen (wachtmeesters en majoors), de officieren (= ambtenaren) van de militaire justitie, de uitgaven voor de artillerie en de tractementen van de ingenieurs.

In de loop van de tijd verdwenen capittels, zoals de post voor de monstercommissarissen in 1718 en verschenen er nieuwe, zoals die voor de gezanten. Dit laatste hoofdstuk bevat ook de salarissen voor de predikanten die krachtens het 'droit de chapelle' aan de gezantschappen waren verbonden.

In navolging van hetgeen onder de Habsburgers gebruikelijk was, hanteerden de opstandige Staten-Generaal en later ook de Republiek als rekeneenheid het pond of de gulden, verdeeld in twintig stuivers à twaalf penningen. Grondslag voor dit stelsel was de door Karel v ingevoerde Karolusgulden, naderhand uitsluitend aangeduid als gulden. Bij het benoemen van geldbedragen spraken de Staten-Generaal aanvankelijk van ponden artesisch die in waarde gelijk waren aan één gulden en die dezelfde onderverdeling in stuivers en penningen kenden. Later werden de aanduidingen pond en gulden ook door elkaar gebruikt.⁴

Op de Staten komen vele militaire (personeels)lasten voor. In willekeurige volgorde kan de

gebruiker de volgende categorieën aantreffen: ruiters, voetknechten, advocaten-fiscaal, artsen (de lijfartsen van de stadhouder), boomsluiter (=beambten belast met openen en sluiten van de havenbomen), trompetters, gerechtsboden, monstercommissarissen, officieren van justitie en hun personeel, predikanten, provoosten (= opzichters van orde en tucht in een legerplaats), legerofficieren, schoolmeesters, gerechtsschrijvers, proviandmeesters, kannoniers, ammunitiemeesters, wacht- en kwartiermeesters, stapeliers, konstabels (die de zorg voor geschut en munitie hebben), zwaardvegers (=wapensmeden), kuipers, ingenieurs, vuurwerkers, maar ook vergoedingen voor de heren staten, raden van state en van de Rekenkamer met hun personeel, kosten voor de verplaatsing van militairen, vergoedingen voor reiskosten, 'secrete diensten', logiesgelden voor de garnizoenen, onderhoudskosten voor de fortificaties, losrenten, pensioenen en de kosten voor munitie, geschut, turf en kaarsen, bevoorrading enz. Ook werden de subsidies voor de kolonie Suriname opgevoerd, alsmede compagnieën die per 32 dagen werden betaald.

Geleidelijk kwamen er ook niet-militaire personeelskosten op, zoals gezantschappen, het personeel van de griffie en 'gratis pensioenen' voor vorstelijke personen en aanzienlijke buitenlanders.

Verder dient nog te worden opgemerkt dat de posten niet op jaarbasis, maar op maandbasis staan vermeld, als uitvloeisel van de functie die de Staat van Oorlog binnen het administratief betalingssysteem van de Republiek had, namelijk om te dienen als repartitie van geconsenteerde lasten en als uitgangspunt voor de gewestelijke (maandelijkse) betalingen die daaruit voortvloeiden.

Afbeelding 2 op bldz. 60 geeft een deel van de ter repartitie van Holland staande regimenten ruiters (cavalerie) weer uit de Staat van Oorlog 1771.⁵ De eerste rij getallen duidt het aantal paarden per compagnie aan, de tweede de kosten voor het onderhoud.

Afbeelding 3 op bldz. 61 begint met een vermelding betreffende de rijksmunt uit de Staat van Oorlog van 1725: een voorbeeld van niet-militaire kosten die toch op een Staat van Oorlog aangetroffen kunnen worden.⁶ De officieren (= ambtenaren) van de munt hielden toezicht op het muntwezen van de generaliteit. Daarmee hangt het capittel over de Onkosten ter zake van het sluiten van de Rijksmunten samen. Sinds 1610 waren aan een aantal stedelijke munten die op grond van privileges het recht van muntslag bezaten, zoals Deventer, Groningen en Nijmegen afkoopsommen toegekend.⁷

Deze afbeelding geeft ook een overzicht van de pensioenen die aan verschillende militairen na de Vrede van Rijswijk (1697) en de Vrede van Utrecht (1713) werden toegekend. De marginale aantekeningen hebben als achtergrond het voortdurende gevecht dat de Raad van State moest leveren om de gewesten te bewegen de overleden militairen van de betaallijsten af te laten voeren. De gewesten lieten dergelijke uitkeringen na het overlijden van de betrokken militair vaak op hun bijdrage staan, maar behoefden dus geen effectieve betaling te doen. Vele commandanten wisten zich hierdoor te verrijken, evenals door het manipuleren met passevolanten of schijnsoldaten, die geen deel uitmaakten van het leger. De hierna nog te behandelen Personele Commissie (zie par. 2.b) heeft de Staat van Oorlog vooral op dit soort zoals men ze noemde smokkelposten gezuiverd.

Afbeelding 4 en 5 op bldz. 62 en 63, beide uit de Staat van Oorlog 1755, tonen vergoedingen voor de officieren (= ambtenaren) van justitie, de ministers (= verbi divini minister = bedienaar des goddelijken woords, dus de predikanten), schoolmeesters (overigens alleen die in de Generaliteitslanden en zij die door de Generaliteit waren aangesteld) en appointe's (= de bezoldigingen voor invalide militairen), alles ter repartitie van Gelderland.⁸

Afbeelding 6 op bldz. 64 geeft een fragment weer van de lasten van de Gedeputeerden buiten de provincies, de gezanten en ambassadeurs van de Republiek in 1755 ter repartitie van Holland.⁹ Hierop is ook het tractement ad f200,- vermeld voor de bekende statisticus, verzekeringsdeskundige en financier Willem Kersseboom (1691-1771), adviseur van de Staten-Generaal op het gebied van leningen, loterijen en lijfrenten.

Afbeelding 7 op bldz. 65 vertoont een rekest (met gunstig appointment) van W.C.A. van Westerholt aan de Raad van State om zijn pensioen met ingang van 1754 op de Staat van Oorlog te plaatsen.¹⁰ Van Westerholt was onderluitenant (= tweede luitenant) in het regiment Oranje Gelderland onder luitenant-kolonel de graaf Van Stirum.¹¹ En zo verschijnt hij als pensioengerechtigde op de extra-ordinaris Staat van Oorlog voor 1754 met een uitkering van f25,-

De administratieve ontstaansgeschiedenis van de Staten van Oorlog en de Generale Petities

a. De formele grondslag

Op 23 januari 1579 werd de Unie van Utrecht gesloten. De Unie zou als 'grondwet' van de Republiek gaan fungeren. In de Unie werden de grondslagen voor het gemeenschappelijke defensiebeleid vastgelegd. Na de artikelen over de gemeenschappelijke defensie (1-3), volgen de middelen om dit doel te bereiken in de artikelen 4-8 en 12. Vooral 4, 5, 6, 7 en 12 zijn van belang voor dit vertoog:¹²

4. Item ende omme die voorsz. provincien steden ende leden vandien (= van die unie) bat (= beter) ieghens alle macht te moghen verseeckeren dat [men] die frontiersteden ende oock anderen daer men des van noode vinden sal tsy (= ongeacht) van wat provincien die syn, by advys ende ter ordonnantie van dese gheunieerde provincien sullen vast ghemaect ende gesterckt (= versterkt) worden tot (= voor) costen vande steden ende provincien daer inne die (= frontiersteden) ghelegen syn mits hebbende daer toe assistentie vande generaliteyt voor die een helft beheltelick (= behoudens) dat soe verre byde voorsz. provincien raetsaem bevonden wort eenighe nieuwe forten ofte sterckten (= versterkingen) in eenige vande voorsz. provincien te leggen, ofte die nu legghen (= er nu liggen) te veranderen oft aff te werpen (= ontmantelen) dat die costen daer toe van noode by (= door) alle voorsz. provincien int generael ghedraghen sullen worden.
5. Ende omme te versien tot (= voorzien in) die costen die men van noode hebben sal in ghevalle als boven tot deffentie vande voorsz. provincien is overcommen (= overeengekomen) dat in alle die voorsz. geunieerde provincien eenpaerlick (= met algemene stemmen) ende op eenen voet tot ghemeen (= algemene) deffentie der selver provincien opgesteld, geheven ende openbaerlick den meest daer voor biedende (= de belasting zou via verpachting geïnd worden) van drie maenden tot drie maenden ofte enighe andere bequaeme (= geschikte) tyde verpacht of gecollecteert (= inning langs ambtelijke weg) sullen worden all omme binnen die voorsz. geunieerde provincien, steden ende leden vandien seeckere imposten (= verbruiksbelasting, accijns) op alderhande wynen binnen ende buyten gebrouwen bieren oppet (= op het) gemael van t Coorn (= gemalen koren) ende graynen, opt sout, goude, silveren, syden ende wollen laeckenen opte hoorenbeesten ende besayde landen, opte beesten die geslacht worden, peerden, ossen die vercoft (= verkocht) ofte verpangelt (= verruild) worden, opte goeden (= goederen) te waeghe (= per wagen) comende ende sulck andere als men naemaels by gemeen (= algemeen) advys ende consent goet vinden sal, ende dat achtervolgende dordonnantie die men daerop concipieren ende maecten sal, dat men oock hier toe imployeren sal (= zal aanwenden) den incomen vande domainen van Conincklike Majesteyt die lasten daerop staende affgetoghen (= afgetrokken).
6. Welcke middelen by ghemeen advyse verhoocht ende verleecht (= verlaagd) sullen worden nae dat die noot ende geleghentheyte van de saecke vereyschen sal ende alleenelick verstreect tot die ghemeene deffentie ende tot het ghene die generaliteyt ghehouden sal wesen te draghen sonder dat die selve middelen tot eenige andere saecke sullen moghen worde bekeert.
7. Dat die voorsz. frontiersteden ende oock anderen alst den nootvereyschen sal tallen tyden ghehouden sullen wesen tontfanghen alsulcke garnysoenen als die selve gheunieerde provincien goedvinden ende henluyden (= de frontiersteden) by advys vande gouverneur vande provincie daer het garnysoen geleyt sal worden ordonneren sullen sonder dat zy (= de frontiersteden) des sullen moghen weygheren, welverstaende dat die voorsz. garnysoenen byde (= door de) voorsz. geunieerde provincien betaelt sullen worden van haerluyden soldye, ende dat die capitainen ende soldaten boven (= naast) den generaelen eedt [ook] particulierlick die stadt ofte stede ende provincie daer inne die (d.w.z. kapiteins en soldaten) gheleyt sullen worden eedt sullen doen, ende dat tselve te dien eynde in haerluyden artickel brief gestelt sal worden, dat men oock alsulcke ordere stellen ende dicipline onder den soldaten houden sal dat die borghers ende inwoenders vande steden ende platte landen soe wel gheestelick als weerlick daer by boven die redenen nyet bezwaert worden noch enighe overlast lyden sullen, ende en sullen die voorsz. garnysoenen van geene excys (= accijns) oft imposten meerder exempt (= vrijgesteld) wesen als die borghers ende inwoenders vande plaetse daer die geleyt sullen worden. Mits dat oock den selven borghers ende inwoenders byde generaliteyt logis gelt verstreect sal worden ghelyck tot noch toe in Hollant gebruyct (= gebruikelijk) is.

12. Ende dat die voors. provincien gehouden sullen zyn sich metten anderen te conformeeren int stuck (= over de kwestie) vander munte te weeten inden cours vanden gelde naer vuytwysen (= volgens) sulcke ordonnantie als men daerop metten eersten (= zo spoedig mogelijk) maecken sal, dwelcke deen (d.w.z. de ene provincie) sonder dander nyet en sal moghen veranderen.

Artikel 4, het streven naar een volksmilitie, is echter niet ten uitvoer gelegd. Ruim twee eeuwen lang zouden oorlogen met professionele legers worden uitgevochten en pas vanaf 1795 zou een aanzet voor een nationale armee worden gemaakt. Het aandeel van ingezetenen in het eigen leger was niet overmatig groot. Als enige mogendheid in Europa beschikte de Republiek over een vrijwel geheel uit beroepssoldaten gevormde armee. Het onderhoud van de bestaande en de aanleg van nieuwe vestingen werd een aangelegenheid van het gewest. Ten laste van de Generaliteit kwamen echter die vestingen, welke in de meest bedreigde en ook meest insolvente gewesten lagen: Gelderland en Overijssel.

Artikel 5, dat met een zekere regelmaat in de vergaderingen van de Staten-Generaal zou worden aangehaald, gaat over de belastingen, de financiële basis voor de defensie en uit artikel 6 blijkt onder meer, dat het een bestemmingsbelasting was. Artikel 5 noemt zelfs met name de producten waarop eenparige belastingen geheven worden. Ook dit artikel is nauwelijks ten uitvoer gelegd. De zoutimpost bijvoorbeeld is vanwege de Generaliteit wel verpacht en geheven in Holland, Friesland, Overijssel en Stad en Lande, maar toen Holland deze in 1640 omzette in een provinciale belasting, volgden de anderen ook spoedig. Daardoor vloeiden die inkomsten dus niet meer direct in de Generaliteitskas.

Tijdens het Twaalfjarig Bestand heeft Zeeland zeer sterk op algemene invoering van de gemeene middelen aangedrongen. Ook de Raad van State heeft er in de Generale Petitie van 1611 nog eens sterk op aangedrongen. De Unie had immers generale middelen voorgeschreven, zo betoogde De Raad. Maar Hare Hoog Mogenden hadden de Zeeuwen er in 1610 al op gewezen, dat volgens sommige gewesten artikel 5 bij een nadere resolutie was veranderd. Gelderland noemde die wijziging in haar consent van 1611: de resolutie van 19 maart 1583, waarmee het quotenstelsel nog eens werd bevestigd.

Artikel 7 legt de grenssteden de verplichting op in noodgevallen garnizoenen te ontvangen ter inkwartiering bij de burgers, terwijl artikel 8 de inschrijving en monstering gelast van alle mannen tussen de 18 en 60 jaar. Dit had ten doel de hele bevolking bij de verdediging van het eigen gewest te betrekken.

Het belangrijke artikel 12 beoogde de gelijkshakeling van de verschillende provinciale muntsoorten, waarvoor inderdaad een ordonnantie werd ontworpen.

b. De uitvoeringsbesluiten en -procedures

Eind 1576 duikt, voor zover bekend, de Staat van Oorlog voor het eerst op. In de resoluties van de Staten-Generaal werd verwezen naar een soortgelijk gebruik onder Karel v: 'Les Srs. députez requièrent ceulx de Finances et le trésorier Molckeman qu'ils facent l'estat de la guerre comme de temps de feu l'empereur Charles a esté fait, et que chacun se évertue entoute telle sorte, comme lors a esté fait'.¹³ Het verband is niet zo duidelijk.¹⁴ Waarschijnlijk is de Staat die De Jonge vermeldt, de vrucht van deze opdracht.¹⁵ Deze Staat van 1576 geeft een volledige lijst van alle compagnieën in dienst van de Generaliteit, met de verschuldigde soldij voor een maand en een opgave van alle officieren en militaire deskundigen, die buiten de betaalmesters van de compagnieën om werden bezoldigd. Alle volgende Staten zijn van dit model afgeleid.¹⁶

Drie jaar later meldt de stad Delft in de vergadering van de Staten van Holland op 22 juni 1579 dat zij 'met de Generalité in communicatie treden sal, om een Staet van de onkosten van oorlogh ende een quote voor allen ende ygelyck van de Provinciën van de Nederlanden (hen aen de Unie en de consideratie der Pacificatie van Gent noch houdende) te maecken'.¹⁷

Sindsdien kwamen Staten van Oorlog onder allerlei namen voor. Dat was dan of een kostentelling of een lijst met vermelding van sterkte, samenstelling en legering van de troepen ofwel een combinatie van beide, een overzicht van uitgaven.¹⁸ Omdat de effectieve betalingen door de gewesten vanaf 1583 belangrijk lager waren dan de consenten en de tractementen en soldijen dus met vertraging werden uitbetaald, werd in 1588 intensief overleg gevoerd met de Raad van State. Dat overleg mondde op 27 en 28 mei 1588 uit in het resumeren (= goedkeuren) en arresteren (= bij besluit vaststellen) van de Staat van Oorlog: de eerste gearresteerde Staat van Oorlog derhalve waarvan de lasten over de gewesten waren gerepartieerd.

De eerste Generale Petitie in de Republiek dateert vermoedelijk van 1 december 1590. Deze

werd door het lid van de Raad van State Simon Meynerts eerst mondeling, vervolgens schriftelijk meegedeeld. Deze Petitie beoogde alsnog een arrestatie van de Staten-Generaal te verkrijgen voor de Staten van Oorlog van 1588, 1589 en 1590, waarvoor de gewesten de belastingen al hadden geïnd, maar er kennelijk nog geen betalingen uit hadden verricht.¹⁹

Uit de instructie van 1588 voor de Raad van State blijkt dat de thesaurier-generaal belast was met het opstellen van de Staat van Oorlog, vergezeld van de Generale Petitie. In de praktijk zal hij het werk wel gedelegeerd hebben aan zijn secretaris. De voorstellen werden eerst in de voltallige Raad besproken met eventuele consultatie van andere generaliteitscolleges. Vervolgens bood de thesaurier-generaal Staat en Petitie aan de Staten-Generaal aan. Als deze de voorstellen aannamen, werden ze aan de provinciën voorgelegd. Petitie en Staat werden in de voorjaarsvergaderingen van de gewestelijke staten behandeld en moesten in de meimaand met 'consenten' (= goedkeuringen) worden beantwoord.

Bepaald verdragend op de procedure van vaststelling werkte de gewoonte dat de provinciën direct de belanghebbenden uitbetaalden. De Raad hoorde er tot zijn ergernis niet eens van. Een tweede verdragingsfactor lag in de consenten van de gewesten, die meer en meer gepaard gingen met langslappende discussies over voorwaarden. Vaak moest de Raad van State dan zijn toevlucht nemen tot aanvullende en speciale petitieën. Zo waren er naast de Generale Petitie van 1701 maar liefst 18 bijzondere petitieën.

In de Republiek was de Generale Petitie nog een echte petitie, d.w.z. een verzoek aan de zelfstandige gewesten om de in dat stuk genoemde lasten te fourneren. De provincies gaven al of niet hun goedkeuring aan de genoemde bedragen, die vervolgens naar rato over de verschillende gewesten werden omgeslagen. Deze lasten werden de extra-ordinairis lasten genoemd. Naast de Generale Petitie kende de Republiek de bijzondere petitie met een ad hoc karakter voor extra uitgaven voor leger en vloot.

De Generale Petitieën bevatten niet altijd dezelfde lijst van wensen. In het ene jaar werd extra geld gevraagd voor de fortificatiën of augmentatie van de militie, in het andere voor een subsidie aan een van de grote compagnieën, een derde maal weer voor het gieten van nieuw geschut en dat alles nadat de politieke verhoudingen in den brede waren geschetst. Zo werden in elke petitie zeker tien of twaalf punten vermeld. Het hoofdonderdeel vormde echter altijd de post vaste kosten, die van jaar tot jaar ongeveer gelijk bleven, en voornamelijk (zij het niet uitsluitend) bestemd waren voor de landsverdediging. Die kosten werden dan in de Staat van Oorlog gespecificeerd. De Generale Petitie ontwikkelde zich van bede naar toelichting op de Staat van Oorlog met zo men wil 'begrotenlijke elementen'. In de Petitie werd voor deze uitgaven alleen het totaalbedrag aangegeven.

In tegenstelling tot de bedragen vermeld in de Generale Petitieën konden de bedragen vermeld op de Staat van Oorlog niet door de gewesten verminderd worden en dit gaf de Raad van State enig houvast. De lasten op de Staat van Oorlog werden ordinaris lasten genoemd.

De repartitie was aanvankelijk gefundeerd op de ordinaris lasten van tweehonderdduizend pond per maand. Ter wille van de financiële pacificatie werd dat bedrag lang onveranderd gelaten. Zo zijn er over de jaren 1595-1648 slechts dertien Staten van Oorlog opgesteld. Een eventuele verhoging in geval van oorlog(sdreiging) werd op een tweede staat ondergebracht; de Extra-ordinairis Staat van Oorlog, die pas in 1666 werd ingevoerd.²⁰ Liepen de kosten echter uit de hand, dan werd er een extra last op de gewesten gelegd, te betalen uit de honderdste penning.

De verdeling van de legerlasten over de provincies werd voor het eerst geregeld in 1583, daarna nog eens in 1612 en 1616 toen een regeling tot stand kwam die tot 1792 gehandhaafd bleef.²¹ Als rijkste gewest droeg Holland ongeveer 58 % bij, terwijl de percentages van de andere provincies varieerden van 3 tot 11. Merkwaardig is dat ook Drenthe hoewel niet stemhebbend toch voor ongeveer 1 % deelnam, en ook werd aangeslagen voor het onderhoud van de vesting Coevorden.²² Omdat Drenthe geen vertegenwoordiging had in de Generaliteitscolleges, vroeg de Raad van State de gewesten Drenthe voor een bepaald bedrag aan te slaan: consenteren bij vervanging.

De betaling van de door de Generaliteit opgelegde lasten geschiedde gedeeltelijk door het bedrag rechtstreeks over te maken aan de gerepartieerde troepen via een solliciteur-militair en voor een ander gedeelte via de ontvanger-generaal van de Generaliteit. De troepen ter repartitie van de gewesten werden derhalve zonder tussenkomst van de Raad van State betaald. De gewesten trokken van hun quote de kosten voor de troepen, waarvan zij de betaalheren waren, meteen af.

Regelmatig controleerde de Generaliteitsrekenkamer de effectieve betalingen; klopte de rekening, dan werd deze gevalideerd (= goedgekeurd) en 'gesloten'. De verrekening van eventuele tekorten was weer een zaak van de Raad van State.

Toen rond 1650 de troebelen over de afdanking van het krijgsvolk voorbij waren, had zich een nieuw gebruik gevestigd: de Staat van Oorlog werd voortaan jaarlijks herzien en aange-merkt als onderdeel van de Generale Petitie. De Raad legt zelf die verbinding in de door hem in 1653 overlegde conceptinstructie, als hij zich wil verplichten tot jaarlijks indienen van een generale propositie van petities, 'met formeringe van den staedt van oorloge te lande, als een voorneem ingrediënt'.²³

Simon van Slingelandt, die zelf verschillende Generale Petities heeft geschreven, vat de procedurele ontwikkeling als volgt samen: 'De Raad van Staate plagt van ouds tegen het uitgaan van elk jaar te vervatten in eene petitie, welke men daarom noemde de Generale Petitie, of Generale Propositie van Petities, al wat vereischt wierd voor het volgend jaar tot de defensie en sekerheid van den Staat, soo veel als de Raad daar van konde oordeelen uit de constitutie van de saaken, soo binnen, als buiten 'sLands, waar van een beknopte opening gegeven wierd by de Generale Petitie. Soo dat wynig Petities buiten de Generale Petitie gedaan wierd en de Provincien, delibererende (= overleggende) in het begin van ieder jaar over het stuk der middelen, konden formeeren uit de Generale Petitie een compleete overslag van de lasten, welke sy in elk jaar voor haar quote hadden te draagen: resolveerende (= besluitende) vervolgens op ieder point van de Generale Petitie, en haar Consenten, en consideratien, op ieder point oversendende aan haar Gedeputeerden ter Generaliteit'.²⁴

Overigens was de status van de Staat van Oorlog zelfs voor de Raad van State niet altijd even duidelijk; 'dat het zelfs niet zeker is, wat definitie men van een Staat van Oorlog geeven moet' zo verzuchtte thesaurier-generaal P.A. Gilles in 1765.²⁵ Toch dient de term 'begroting' (zeker in de hedendaagse betekenis) met betrekking tot de Staten van Oorlog met voorzichtigheid te worden gehanteerd. De Staat van Oorlog is hooguit een deelbegroting, omdat niet alle kostenposten zijn opgenomen (zie par. 2.c). In de eerste plaats was de Staat een overzicht van de wijze waarop het krijgsvolk en andere oorlogslasten over de provincies waren gerepartieerd.

Dat de Staat van Oorlog voor tijdgenoten toch ook de functie van een begroting had, bleek toen de griffier van de Staten-Generaal Hendrik Fagel in zijn toelichting op Generale Petitie en Staat van Oorlog voor 1793, de eerste herziene Staat volgens het model van de Personele Commissie, een oud gebruik memoreerde, namelijk 'dat den Raad van Staate, met het eijnde van ijder jaar in overweging nemende den toestand waar in de Republicq zig bevond; en daar naa een overslag (= raming, begroting) makende van de lasten, die in het volgende jaar gedraagen zouden moeten worden tot stuur (= bestuur) en handhaving van de gemeene (= algemene) zaak en tot bevordering van de zeekerheid en het welvaaren van den gemeenen staat, vervolgens gewoon waaren plegtiglijk aan ons (= de vergadering van de Staten-Generaal) over te geeven'.²⁶

In de loop van de 18e eeuw bleek het quotenstelsel zodanig ondermijnd, dat een Personele Commissie in 1785 opdracht kreeg 'de noodige Voorslagen en Plans [te doen] tot redres (= herziening) in de Provintiele quotes en omtrent het emploij van de Generaliteits Casse, alsmeede op de financiele reflexien (= bezwaren) door Sommige Provintien, van tyd tot tyd, op de Staat van oorloghe gemaakt'.²⁷

In een lijvig rapport uit 1790 betoogt de commissie onder meer dat de jaarlijkse consentie en de omstandigheid dat de Staat van Oorlog steeds vaste, tijdelijke en variabele posten vermeldde, van ondermijnende invloed is geweest en stelt een aantal saneringen voor. In het rapport worden alle capittels kritisch doorgelicht en stelt de commissie met steun van de Raad van State (wiens bevoegdheden zouden moeten worden uitgebreid) een herziene Staat van Oorlog voor.²⁸

In 1792 werd het quotenstelsel aangepast en dus ook de financiering van het leger. De Staat van Oorlog veranderde eveneens. Zo werden bijvoorbeeld in 1796 de niet-militaire generaliteitsuitgaven die vroeger op de Staat van Oorlog voorkwamen nu op een 'civiele lijst' geplaatst.²⁹

c. De interpretatie en de betrouwbaarheid van de gegevens

De gewesten rapporteerden dus niet altijd over de effectieve uitbetaling van de op hun repartitie geplaatste kosten. Of de betrokkenen hun geld ook werkelijk kregen, ontging de Raad van State derhalve. Hij wist zelfs niet hoeveel gepensioneerden in het voorgaande jaar waren overleden, omdat de gewesten dat niet doorgaven. Deze hadden er immers belang bij dat op hun repartitie wel wat fictieve posten voorkwamen. Alleen al op grond van deze 'fictionaliteit', dienen de cijfers in de Staten van Oorlog met voorzichtigheid te worden gehanteerd. Zwitser, Ten Raa en De Bas demonstreren allerlei slordigheden, terwijl laatstgenoemden zelfs over 'grove onnauwkeurigheid der cijfers' reppen. Of spelen hier de fictionele posten een rol? Het is duidelijk dat de opgevoerde lasten niet de werkelijke kosten weergeven.³⁰

De gebruiker dient te bedenken dat noch de Generale Petitie, noch de Staat van Oorlog alle overheidsuitgaven terzake van defensie betroffen. Ze vormen derhalve in die zin ook geen begroting. Bijvoorbeeld uitgaven ten laste van de generaliteitskas of de uitgaven ten behoeve van de admiraliteitscolleges staan er niet op vermeld, noch de ongerepartieerde troepen die uit de opbrengsten van de Generaliteitslanden werden betaald.

3. Verwijzende notities

a. Vindplaatsen

Bij resolutie van 24 oktober 1669 besloten de Staten-Generaal alle stukken, waarvan minstens vijf exemplaren nodig waren, waaronder ook de Staat van Oorlog, te laten drukken. De drukker mocht niet meer exemplaren drukken dan waartoe hij door de Staten-Generaal was verplicht en dus geen exemplaren aan derden leveren. Een uitzondering hierop vormt de resolutie van 31 januari 1670, waarbij de Staten-Generaal de drukker Jacobus Scheltus toestonden gedrukte exemplaren van de Staat te verkopen, waarmee de Staat in betrekkelijk grote hoeveelheden beschikbaar kwam. De Staten van Oorlog hebben in Nederland een grote verspreiding, ook doordat het Rijksarchief in de vorige eeuw als een soort distributiecentrum voor overtollig drukwerk fungeerde.

Alleen het Algemeen Rijksarchief (ARA), Eerste Afdeling heeft complete series in de archieven van de Staten-Generaal (vanaf inv.nr. 8040), de Raad van State (vanaf inv.nr. 1226) en de Generaliteitsrekenkamer (vanaf inv.nr. 110).

Luitenant-kolonel W.R.H. Wakker maakte een lijst met archiefbewaarplaatsen, waar Generale Petities en Staten van Oorlog (ordinaris, extraordinaris en Staten van Oorlog te water) kunnen worden aangetroffen.³¹ Behalve Noord-Holland en Limburg beschikken alle rijksarchieven, een groot aantal gemeentearchieven en een aantal universiteitsbibliotheken (Groningen, Leiden), de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag, een aantal openbare bibliotheken (Arnhem) en de bibliotheek van de Koninklijke Militaire Academie over series die evenwel niet compleet zijn.

Ook bevatten allerlei particuliere archieven en collecties Generale Petities en Staten van Oorlog, zoals de collectie Goldberg (ARA, Tweede Afdeling), legatie-archieven (ARA, Eerste Afdeling), Huis Echten (Rijksarchief in Drenthe) of het Huis Enghuizen (Rijksarchief in Gelderland) enz.

De sectie Militaire Geschiedenis van de Landmachtstaf in Den Haag beschikt over afschriften van de Staten van Oorlog.

Wakker heeft uit de Staten van Oorlog, garnizoenslijsten en uit andere bronnen zo'n 30.000 indices vervaardigd met gegevens over officieren over de periode 1579-1795. Hieruit blijkt hoe lang de officieren op de betaalslijsten voorkomen. De collectie bevat bovendien (afgeschreven) Staten van Oorlog van 1577, 1579 en 1599 (Kon. Ned. Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde, 'De Nederlandsche Leeuw', te Den Haag).

De lijst van Bondam³² bevat een opsomming van de Generale Petities, Staten van Oorlog (ordinaris en extraordinaris, te land en te water) die in verschillende statenarchieven van het Rijksarchief in Gelderland en in de Bibliotheek Arnhem aanwezig zijn. Zowel deze lijst als de lijst van Wakker dienen geactualiseerd te worden.

De Generale Petities zijn doorgaans in de gedrukte resoluties van de Staten-Generaal opgenomen en gaan aan de Staten van Oorlog in de archieven van de Staten-Generaal, Raad van State en Generaliteitsrekenkamer vooraf.

Onder inventarisnummer 8285 bevindt zich in het archief van de Staten-Generaal een index op de extraordinaris Staten van Oorlog over 1779-1790.

Soms zijn er ook in de archieven of collecties van (gewestelijke) gedeputeerden ter Generaliteit extracten en afschriften van de Staten van Oorlog (ordinaris en extraordinaris) te vinden, zoals in de collectie Van Hardenbroek (ARA, Eerste Afdeling).

Van Heeckeren heeft de Staat van Oorlog 1621 uitgegeven, maar hij baseerde zich op een slecht afschrift.³³

Ten slotte zij vermeld dat de 'Civiele lijst', registers met de begroting voor niet-militaire generaliteitsuitgaven die vroeger op de Staten werden vermeld, over de jaren 1796-1798 te vinden zijn in de archieven van het Comité te Lande 1795-1798 en het Ministerie van Oorlog (1798-1810 (1813)) op het ARA, Tweede Afdeling.³⁴

b. Aanvullende bronnen

1. Gerelateerde bronnen

Garnizoenslijsten (over het jaar 1622 en de jaren 1653-1671 met onderbrekingen);
Stam-, rangeer- en recrutenlijsten (archief Raad van State);
Staten van Oorlog te water (admiraliteitsarchieven);
Commissie- en Eedboeken 1600-1663 (archief Raad van State);
Naamlijsten officieren 1747 e.v.

2. Toetsingsbronnen

Resolutieboeken Staten-Generaal, Raad van State en Generaliteitsrekenkamer (het laatste archief is grotendeels verloren gegaan); Rekeningen van de solliciteurs-militair, zoals Paulus Gebhardt (zie literatuurlijst);

De archieven der gewestelijke staten, met name de financiële administratie van de gewesten, onder andere belastingenkohieren inzake gewestelijke belastingheffingen ten behoeve van de quote.

Liquidatieboeken: registers met vervaldata van de soldij-ordonnanties en het stadium van vereffening van deze ordonnanties, onder meer in het familiearchief Van Heteren (zie literatuurlijst).

c. Literatuur

1. Andere gidsen en commentaren

-----

2. Enkele recente (na 1945) historische studies van belang voor een goed begrip van de historische situering van de Staten van Oorlog en Generale Petities.

J. Aalbers, *De Republiek en de Vrede van Europa. De buitenlandse politiek van de Republiek der Verenigde Nederlanden na de Vrede van Utrecht (1713), voornamelijk gedurende de jaren 1720-1733*, Groningen 1980. Zie vooral hoofdstuk II voor de politieke uitspraken in de Generale Petities.

A. Th. van Deursen, 'Staat van oorlog en generale petitie in de jonge Republiek', in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 91 (1976), 44-55.

A. Th. van Deursen, 'Staatsinstellingen in de Noordelijke Nederlanden 1579-1780', in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel 5 1980, 350-387.

A. Th. van Deursen, 'De Raad van State onder de Republiek van 1588-1795', in: *Raad van State 450 jaar*, Den Haag 1980, 47-91.

P.F.M. Fontaine, *De Raad van State, zijn taak, organisatie en werkzaamheden in de jaren 1588-1590*, Groningen 1955.

C.A.L.H. baron van Heeckeren, 'Staat van oorlog 1621', in: *Kroniek van het Historisch Genootschap te Utrecht*, 30 (1874), zesde serie, deel 5, 74-147.

J.H. Kompagnie, *Het familiearchief van Heteren, het archief van de solliciteur-militair Paulus Gebhardt en het archief van de commies van 's lands magazijnen te Delft, Dirk van Heemskerck*, Rijksarchief in Zuid-Holland, Den Haag 1979.

H.A.J. van Schie, *De archieven van het Comité te Lande 1795-1798 en het Ministerie van Oorlog (1798-1810 (1813))*, Den Haag 1979.

F.C. Spits, 'Unie en militie', in: *De Unie van Utrecht*, Den Haag 1979, 182-198.

W.R.H. Wakker, 'Overzicht betreffende de 'Staten van Oorlog' van de Republiek der Vereenigde Nederlanden', in: *Nederlandsch Archievenblad*, 17 (1908-1909), 125-156.

H.L. Zwitzer, 'Het quotenstelsel onder de Republiek der Vereenigde Nederlanden alsmede enkele beschouwingen over de generale petitie, de staat van oorlog en de repartitie', in: *Mededelingen van de Sectie Militaire Geschiedenis Landmachtstaf*, V (1982) 5-58.

3. Enkele administratief-juridische publikaties van belang voor een goed begrip van de concrete totstandkoming van de Staten van Oorlog en Generale Petities.

N. Japikse en H.H.P. Rijperman, *Resolutiën der Staten-Generaal van 1576-1609*, Den Haag 1915-1970, 2 delen.

J.C. de Jonge, *Besluiten van de Staten-Generaal der Nederlanden*, Den Haag 1828, 2 delen.
Memorie, houdende het generaal rapport van de Personeele Commissie van het financie-weezen, ingesteld bij resolutie van de Staten-Generaal van 4 mei 1783, betreffende de herziening van het financiële systeem van de staat, 1790 met de Staat der Financie van de Republiek der Vereenigde Nederlanden, 5 delen.

Resolutiën der Staten-Generaal. Nieuwe reeks 1610-1670, Den Haag 1971-..., 5 delen.

4. Historische studies waarin van de Staten van Oorlog en de Generale Petities gebruik is gemaakt

J. Heringa, *De eer en hoogheid van de staat*, Groningen 1961. Behandelt onder meer de Staat van Oorlog als bron voor de diplomatieke geschiedenis.

F.J.G. ten Raa en F. de Bas, *Het Staatse Leger (1568-1795)*, Breda-Den Haag 1911-1964, verschenen tot en met deel VIII over de periode 1568-1713.

W.A. van Rappard, 'Welke generale petitiën schreef Simon van Slingelandt?', in: *Nederlands Archievenblad*, 73 (1969) 30-40.

[J. Wagenaar], *Hedendaagsche Historie of Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden*, Amsterdam 1739, deel 1, 284-342.

S. Zijlstra, *Des lieven geldes isser an alle oorten gebrek. Een overzicht van de inkomsten en uitgaven van de landschap Drenthe tussen 1600 en 1745*, Assen 1983.

H.L. Zwitzer, 'De controle op de rekeningen van de solliciteur-militair door kapiteins in het Staatse leger; een handschrift uit de achttiende eeuw', in: *Mededelingen van de Sectie Krijgsgeschiedenis Koninklijke Landmacht*, I (1978) 75-95.

4. Mogelijke gebruikswijzen van de Staten van Oorlog en de Generale Petities in het historisch onderzoek

a. Themata

1. In het kader van de geschiedenis van de overheidsfinanciën, met name die van de generaliteit.
2. Onderzoek naar de financiële verhoudingen tussen de Staten-Generaal, Raad van State en de gewesten.
3. Onderzoek naar de financiën van het Staatse leger, rol van de solliciteurs-militair, de inrichting en samenstelling van 's lands militie.
4. Onderzoek naar de (relatieve) inkomensontwikkeling van personen en/of beroeps categorieën (ambtenaren, legerofficieren, dubbelfuncties in het leger, generaalsbestand, landmeters, enz.).
5. Familie-historisch, genealogisch en biografisch onderzoek.
6. In het kader van de krijgsgeschiedenis de ontwikkeling van personele en materiële kosten.
7. In het kader van een onderzoek naar fiscaliteit (vermogensheffingen, halve verponding enz.).
8. Onderzoek naar ontwikkelingen in politieke opvattingen m.b.t. de buitenlandse politiek.
9. Diplomatieke geschiedenis van de Republiek.

b. Het verrijken van de Staten van Oorlog en de Generale Petities met informatie uit andere bronnen

Aangezien de Staten van Oorlog namen bevatten, kunnen de gegevens uit deze stukken gecombineerd worden met de namen uit de commissieboeken, DTB-registers, kohieren, notariële en rechterlijke archieven.

Noten

- * In het bijzonder ben ik Theo Thomassen, Rijks Archiefschool, erkentelijk die de eerste versie van dit broncommentaar enthousiast begeleidde. Nuttige kritiek bij het concept van deze tekst leverden A.Th. van Deursen (Vrije Universiteit Amsterdam), P.M.M. Klep (Katholieke Universiteit Nijmegen), mw. F.W.J. Koorn (Gemeentearchief Haarlem), P.W.J. den Otter (Rijksarchief in Overijssel), mw. B. de Vries (Rijksuniversiteit te Leiden) en H.L. Zwitzer te Den Haag. Als verantwoordelijk redacteur namens de Commissie Broncommentaren fungeerde H.G. Oost (Algemeen Rijksarchief).
1. Wagenaar, *Hedendaagsche Historie*, dl.I, 292 en petitie Raad van State aan de Staten-Generaal dd. 19 december 1665.
  2. Van Schie, *Comité te lande*.
  3. Rijksarchief in Gelderland, Archief Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 2151, fo. 2 r.
  4. Zwitzer, 'Het quotenstelsel', 15-16.
  5. RA Gelderland, Archief der Staten van het Kwartier van de Veluwe, inv.nr. 51xxxx, fo. 15 r.
  6. RA Gelderland, Archief Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 2151, fol. 6 r.
  7. Zwitzer, 'Het quotenstelsel', 29.
  8. RA Gelderland, Archief Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 2180, fol. 5 v. en 6 r.
  9. RA Gelderland, Archief Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 2180, fol. 33 r.
  10. RA Gelderland, Archief huis Enghuizen, inv.nr. 250.10.
  11. RA Gelderland, Archief huis Enghuizen, inv.nr. 250.10.
  12. Voor de tekstvarianten zie S. Groenveld en H.L.PH. Leeuwenberg, 'Die originale unie metten acten daernaer gevolcht' in: drs. S. Groenveld en drs. H.L.Ph. Leeuwenberg (red.) *De Unie van Utrecht*, Den Haag 1979, 5 e.v.
  13. Algemeen Rijksarchief, Eerste Afdeling, archief Staten-Generaal, resolutie van 7 november 1576.
  14. Van Deursen, 'Staat van oorlog', 46.
  15. De Jonge, *Besluiten*, dl.I, 296-306. Volgens artikel XVI van de instructie uit 1588 voor de Raad van State, moest de Raad geen jaarlijkse, maar de driemaandelijkse Staat van Oorlog opmaken, wat tijdens de Grote Vergadering van 1651 nog eens werd benadrukt (cf. Fontaine, *Raad van State*, 300).
  16. Van Deursen, *a.w.*, 46.
  17. Rijksarchief in Zuid-Holland, archief Staten van Holland, resolutie van 22 juni 1579.
  18. Staet van Oorloge (Res. Staten van Holland 4 mei 1584); estat sommier; estat de tout gens de guerre; liste des gens de guerre; list enthière et liquide des fraix de ceste gherre; generaelen staet van allen den crychvolcke zoo te peerde als te voete; staet van de penninghen dienende totten oorloghe; staet van de lasten van de oorloghen, e.t.q. (cf. Zwitzer, 'Quotenstelsel', 24-25).
  19. Overigens speelde mee, dat Philips Doubleth in 1590 ontvanger-generaal was geworden, maar dat de rekening van zijn voorganger De Bie nog afgehoord en gesloten moest worden.
  20. Ten Raa en F. de Bas, *Het Staatse leger*, dl.I, 54, nt.3.
  21. Zwitzer 'De controle', 83.
  22. ARA, Eerste Afdeling, archief Raad van State, inv.nr. 2117: Stukken rakende de quotes van het Landschap Drenthe.
  23. ARA, Eerste Afdeling, archief Raad van State, inv. nr. 21491 (concept-instructie), art.24.
  24. Van Slingelandt, *Staatkundige geschriften*, dl.II, 41. Zie voor de Generale Petities van Van Slingelandt: Van Rappard, 'Generale petitiën'.
  25. Generale Petitie 1765.
  26. Toelichting op de Generale Petitie 1793.
  27. ARA, Eerste Afdeling, archief Staten-Generaal, res. 4 mei 1785, inv.nr. 3630, fo. 32-35.
  28. Memorie 1790, fo. 153 en passim.
  29. Van Schie, *a.w.*, 29.
  30. Ten Raa en F. de Bas, *Het Staatse leger*, dl. II, 341; Zwitzer, 'Quotenstelsel', 49-50.
  31. *Nederlands Archievenblad*, jrg.17 (1908-1909), 125-156.
  32. *Verslagen van Rijk's Oude Archieven*, 1907, 159-170.
  33. *Kroniek van het Historische Genootschap Utrecht*, 1874, blz.74-147.
  34. Van Schie, *a.w.*, inv.nrs. 138-148.

Afbeelding 1. Fragment uit de Generale Petitie van 1725, opgesteld door Simon van Slingelandt (foto: RA Gelderland).

en gediverteert, dat het zelfs, bij herlewing van
een vrede, hoopeloos sijnde wesen, die te herbruygen
en mitis dien de vrede, en deszelfs continuatie,
niet kan naerlabon, beweseneen seer ynteres:
: Santz jii essentieel voorwou van bestrugting.

Imanderem, dat het als een bysonder geluk
is aentemerken, dat de vrede, die de Staat al:
: tans geniet, eertong gebiessit voort sul hebben, de
: tijt van twaalf jaeren, en hiels langer, als oujt
: eotijge vrede, heeft geduurt, de dert dat de vre:
: jii bliij is geenigeest. Het berijkt 12 jaenich
: behand, t welike juden jaere 1709, met spagne,
: en de lre Hertogen van Brabant Avienge:
: maecht eorder geweest, sijnde een Staat van twi:
: bles, als van niste, soo als voordasen, by gelijcke
: gelegentheid als de jegenwoordige jnt vrede
: is verouwd. Doy alleen dierom sij in te taal
: den, dat de Saken want gemeijn my lang sijn
: len bliij van in gelijcke Staat van tranquilliteit
: en vrede sijn, en, omdat het vrede is
: er geen gevaar sijn sijn te drijten, soi niet we
: sen te compasseren, my mit de ongestadigheit
: aendewelke dörquens de werelde Saken, en soo
: ook dieran oorlog en vrede sijn onderkeuigh
: nou mit de onderindigheit, en gewolghich ook mit
: het vreeschrift der vreesigheit, niet van alre
: klaer en te meenigmael, van tijt tot tijt besprent
: sijnde, hoe wejnig Staat te maken is ondeijberlyke
: goede disposities, en demonstratie van genogentheit
: en vreeschap van Mogenheden, met dewelike
: men was in vrede, en hoe die vrede somwilen
: heeft gedient, onde Republij, onverschods, oijt lijt
: te vallen, Hoe want het caer de niste is vreesen Staat
: die afhankelijch is van het leuen van naburige
: Prinzen, en hoe grote verandering van Saken, de
: sterfvalen vreeselike, meenigwoef te vreesen de

Afbeelding 2. Fragment uit de Staat van Oorlog van 1771, een deel van de cavalerie, ter repartitie van Holland (foto: RA Gelderland).

Hollands
Rijderij

De Guardes du Corps van
 Sijne Hoogheijde geleijde
 wordende door den Heere
 Hertog van Brunswijk. *l.* 17A. 50308-7-8

Regiment Guardeste
Jadrot.

Leonard Robert van Sont,
 beik. Ritmeester van de
 Luff Compagnie van Sijne
 Hoogheijde 52. 2092-:-

Carolus Christiaan Prince
 van Nassau Weylburg - 52. 2092-:-

Leonardus Houij van Cyen 52. 2092-:-

Jan Jacob van Leyden . . . 52. 2092-:-

Theodorus Timmerman - . 52. 2092-:-

Albert N^o Smickart van
 Schaumburg - 52. 2092-:-

Regiment Orange
Vristant
3° en 4° Esquadron,

Egloin's van der Duffen 50. 1832-:-

Antonij Leijn van Pabst 50. 1832-:-

Carel Rutger Keyser - - - 50. 1832-:-

Pieter Heerman - - - . 50. 1832-:-

Regiment Buijs
3° en 4° Esquedron

Remb: Tobias van Podelkinga 50. 1832-:-

Zeger Eusebius van Honckh 50. 1832-:-

W^m van der Deyn - - - . 50. 1832-:-

Johan Anthon van Batkuk
 van Pofendorpff - - - . 50. 1832-:-

Afbeelding 3. Fragment uit de Staat van Oorlog van 1725, onkosten terzake van het muntwezen en pensioenen (foto: RA Gelderland).

<p>als bij haer ho. Mo: met overleg van: (R. N: houts ten meests) dienst van Lande sal worden geoordeelt te behoren, en te voldoen, op. etc van weestrek daer toe bijden laad van houts te depercheren, bedr: woor. prov^e van Gelderland in 1/2 jaer / 1737: 17: —————</p>		311: 9: 9.	
<p>V: Somma. 5011: 10: 5.</p>			
<p>Andere Onkosten ter sake van het Munten van Nijm^e mee.</p>			
<p>Voor de stad Nimmegen ter sake van het Munten van hare Nijm^e in te 4000 L Jaers. . . . .</p>		333: 6: 0.	
<p>Voor de stad Kinsphen, ter sake als voren 4000 L Jaers. . . . .</p>		333: 6: 0.	
<p>VI: Somma 666: 13: 4.</p>			
<p>Gereformeerde Officieren.</p>			
<p>Van den Heiweel, Capⁿ . . . . .</p>		50: —	
<p>VII: Somma. Per se.</p>			
<p>Pensioenen der Gereformeerde Officieren nae de Vrede van Rijswijk volgens haer ho. Mo: resⁿ van 11 Dec: 1697, en 27 Nov: 1702.</p>			
<p>Cornet.</p>			
<p>Arent Carel van Eck. . . . .</p>		25 —	
<p>Capitein.</p>			
<p>Fred: la Tour . . . . .</p>		41: 13: 4.	
<p>VIII: Somma 66: 13: 4.</p>			
<p>Pensioenen der Gereformeerde Officieren, nae de Vrede van Utrecht volgens h. h. Mo: resⁿ van 20 Sept: 1712, en 16 Meij 1717.</p>			
<p>Van Dijk van Heanbergen ter Langenburg, Col. . . . . .</p>			03: 6: 0.
<p>Engelbert Opten Vort d. Col. . . . .</p>		66: 13: 4.	
<p>Ritmeester.</p>			
<p>Peter Legers . . . . .</p>		66: 13: 4.	
<p>Capiteins.</p>			
<p>Melchior Daeldels . . . . .</p>		50: 6: 0.	

*N^o ingelwoege van
 h. h. Mo: resⁿ van 6
 N: 1714 moeten dese
 pensioenen call
 ven, bij hooft van
 placam: of hooft
 der Officieren.*

*N^o ingelwoege van
 h. h. Mo: resⁿ van 20
 20 Sept: 1712, en 16
 Meij 1717. In
 offstrek der Offi:
 tiereen. Inste
 woren mit het
 Cass: van Heer.*

Afbeelding 4 en 5. Fragment uit de Staat van Oorlog van 1755, onkosten voor diverse functionarissen (foto: RA Gelderland).

Officieren van de Justitie.		Ministers en Schootmeesters.	
M ^r Herman Adriaens Tavernier	16-13-4.	Andria Bruyghans, predicant	
Traaial. van het kanton van de		op 't Andria, waeroverende.	
Finance van Gelderland		tot Conbinaate van Delfzen	50
Baront Banning, Geregteboep.	10	Urriccate Loden	4-3-4.
van den Geregteboep Delfzen		Jan Gerritsz, Schootmeester op	
Revisier, Geregteboep Schalks, spoor.	50	op Andria	0-6-0.
van den Geregteboep Delfzen		Schootmeester op Delfzen	0-6-0.
Schoopregter te Delfzen	20		
Groot Gyn, spoor te Nymwegen	25		
Schoopregter te Nymwegen	20		
Ulricus Tabeleburg, spoor te Bontom	25		
Matthijs Salomons, spoor te Bontom	25		
Groot van Heinen, spoor te Bontom	15		
Cornelis Klot, spoor te P. Andria	25		
Matr. Robert Biquante, waeroverende			
de de spoor te Bontom, tot Gyl, van			
alhier op brogt vingerige, spoor van			
Road van Maas, op Delfzen 1750	25		
<p>N. deze plaats by overgiden van de. v. 1750. Nijlant 1750. Boos. van Delfzen of te Lauden.</p>			
		40	Sommella
			256-13-4.